

Az egyház az eucharisztia által él

*Az eucharisztikus egyháztan irányába mutató
mozzanatok a II. Vatikáni Zsinaton*

„»**U**bi Eucharistia, ibi Ecclesia; ahol az Eucharisziát ünneplik, ott van az Egyház.« Ez az eucharisztikus egyháztan alapelve, amelyet nem csupán az ortodox teológusoknál találunk meg, hanem más formában a II. Vatikáni Zsinat egyes szövegeiben és a katolikus teológusoknál is.”¹ A járványügyi helyzet miatt 2021-re áthelyezett Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus Teológiai Bizottságának az alkalomra kiadott teológiai és lelkipásztori megfontolásait tartalmazó dokumentumában olvashatjuk a fentebb idézett hivatkozást a keleti hagyományban gyökerező eucharisztikus egyháztanra vonatkozóan. Más helyen a II. Vatikáni Zsinat eucharisziáról szóló tanítását bemutatva két aspektust emelnek ki a szerzők a *Lumen gentium* kezdetű egyháztani dogmatikai konstitúció gondolatait idézve: egyrészt az eucharisziáról mint a keresztény élet forrásáról és csúcáról beszélnek, másrészt pedig az eucharisztia egyházépítő mivoltát hangsúlyozzák, amely gondolatnak az újrafelfedezését a római katolikus teológiában Henri de Lubac francia jezsuita munkásságához szokás kötni.² Tanulmányomban ezen állítások elemzésére és történeti fejlődésük bemutatására teszek kísérletet. A gondolatmenet szilárdsága érdekében elsőként rövi-

A tanulmány a Fiatal Kutatók és Doktoranduszok X. Nemzetközi Jubileumi Teológuskonferenciáján elhangzott előadás (Eger, 2020. február 29.) szerkesztett és átdolgozott változata. Köszönettel tartozom Bagyinszki Ágostonnak, aki kutatásom alakulását az elmúlt hónapokban figyelemmel kísérte, és számos értékes javaslattal segítette dolgozatom végső formába öntését. Hálás vagyok továbbá Biriszló Lőrinc, Gérecz Imre és Németh Miksa fontos észrevételeiért.

- 1 Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszusok Pápai Bizottsága – Teológiai Bizottság: „Minden forrásom belőled fakad”. *Az Eucharisztia a keresztény élet és az Egyház küldetésének forrása*, Szent István Társulat, Budapest, 2019, 73.
- 2 Uo. 34–36.

den áttekintem az egyháztan alakulását, hogy megérkezzünk az I. és a II. Vatikáni Zsinat ekkleziológiai törekvéseihez. Ezt követően a keleti hagyomány fejleményeit mutatom be az eucharisztikus egyháztan kibontakozása szempontjából, amely kifejezés az emigráns ortodox teológustól, Nyikolaj Afanaszjevától származik, aki ortodox megfigyelőként részt vett a zsinati munkában, és akinek hatása tetten érhető a zsinati egyháztan alakulásában. Kutatásom célkitűzése, hogy kimutassam az eucharisztikus egyháztan hatását a zsinati munka folyamatában és magukban a zsinati dokumentumokban, merítve mindezt Joseph Ratzinger, Paul McPartlan és Janusz Syty teológiai munkásságából, valamint zsinati reflexiójából. Előbbi véleménye szerint az eucharisztikus egyháztan – amelyet az 1985-ös püspöki szinódus óta kommunió-egyháztannak neveznek – „(...) a II. Vatikáni Zsinat Egyházra vonatkozó tanításának a szíve lett: az az újdonság, amely ugyanakkor őseredeti is. Ez a zsinat ajándéka a számunkra (...)”³ Tanulmányom zárásaként néhány megjegyzést teszek az eucharisztikus egyháztan zsinat utáni római katolikus befogadásának nyomairól, továbbá e befogadás jelentőségéről az ökümenikus teológiai párbeszéd szempontjából.

Egyháztani alapok

Siegfried Wiedenhofer⁴ a katolikus egyháztan alakulása szempontjából három korszakot különböztet meg dogmatörténeti áttekintésében. Szerinte az első századok egyházában nem beszélhetünk egységes egyháztanról, sokkal inkább az egyházi önértelmezés különböző helyeiről tájékozódhatunk. Az egyház a helyi egyházak együtteseként létezett, elsősorban liturgikus-szentségi, egyben misztikus valóságként. Henri de Lubac szerint ebben a korszakban Szent Ágoston és a 7–9. századi latin szerzők teológiájában az eucharisztia úgy függött össze az egyházzal, mint ok az okozattal, mint eszköz a céllal, és mint jel a valósággal.⁵ A középkor egyháza számára azonban nyugaton az Isten népe teológiai valósága politikai-teológiai valósággá lett, és az eucharisztia és az egyház egymást kölcsönösen meghatározó jellege figyelmen kívül került. Ezt – ahogyan erre Paul McPartlan rámutatott –, tudniillik az eucharisztia és az egyháztan 11–12. századtól kezdődő szétválását 1965-ben Joseph Ratzinger a középkori teológia legszerencsétlenebb fejleményeként értelmez-

- 3 Ratzinger, Joseph – XVI. Benedek pápa: *Isten projektje. Gondolatok a teremtésről és az Egyházzalról*, Jel Kiadó, Budapest, 2019, 139–140. A közelmúltban magyarra fordított kötet Ratzinger bíboros 1985-ben elhangzott előadásait tartalmazza.
- 4 Wiedenhofer, Siegfried: *Ekkleziológia*, in Schneider, Theodor (szerk.): *A dogmatika kézikönyve. Második kötet, Vigília*, Budapest, 1997, 74–92 (49–159).
- 5 McPartlan, Paul: *Ressourcement, Vatican II, and Eucharistic Ecclesiology*, in Flynn, Gabriel – Murray, Paul D. (szerk.): *Ressourcement. A Movement for Renewal in Twentieth-Century Catholic Theology*, Oxford University Press, Oxford, 2012, 393 (392–404).

te.⁶ Keleten mindeközben a teológiai gondolkodás az egyházat az ember megistenülésének üdvtörténetébe ágyazta, így – Yves Congar szerint – az egyház földi aspektusa és emberi vonatkozásai helyett az egyház misztériumában sokkal inkább az isteni valóságot szemlélte.⁷ Végül a harmadik, újkori szakaszban az egyház hierarchiológiai értelmezése került előtérbe, amelynek központi gondolata a 19. századi egyházban a *societas perfecta* eszménye, annak nem morális, hanem strukturális tökéletessége értelmében. Ez az elmélet Bellarmin Szent Róbert bíboros teológiájában vette fel alapvető kontúrjait, és a 19. századi egyházban számára elsősorban az egyháznak az államtól való függetlenségét próbálta alátámasztani.⁸ Ghislain Lafont francia bencés szerint a középkori egyházban gregorián arculatának drámája elsősorban abban állt, hogy még akkor is próbálta magát fenntartani, amikor a középkori struktúrák már felbomlóban voltak, és egy másik, „modern” arculat kezdett kibontakozni.⁹

Az I. Vatikáni Zsinat munkáját alig egy évig folytathatta 1869–1870-ben, s az egyetlen ülészak alatt két határozatot fogadtak el. A számos tárgyalandó téma közül az egyházzal foglalkozó *Supremi pastoris* kezdetű tervezet alapvetően a korábban vázolt egyházi önértelmezést akarta megerősíteni, azonban a nyitóféjezet egy ettől eltérő témával indított: az egyház belső misztériumát akarta kifejezésre juttatni. Az egyház mint misztikus test képének kifejtésére azonban nem került sor, mert a zsinat célja az egyház nyilvános profiljának és struktúrájának megszilárdítása volt, ehhez azonban az egyház misztérium jellegének tárgyalása túlon túl elvontnak tűnt.¹⁰ A két zsinat közötti átmenetet XII. Piusz pápa 1943-ban kiadott *Mystici Corporis* kezdetű enciklikája teremtette meg, amelyben előszeretettel nyúlt vissza a misztikus test témájához, amelyet az egyházzal azonosított. Egy évvel később azonban Henri de Lubac *Corpus Mysticum* című művében kimutatta, hogy az egyházi hagyományt vizsgálva sokkal inkább az eucharisziát kellene Krisztus misztikus testével azonosítani:

6 McPartlan, Paul: The Body of Christ and the Ecumenical Potential of Eucharistic Ecclesiology, in *Ecclesiology* 6 (2010/2) 162 (148–165).

7 Nacsinak Gergely András: Vázlat az ortodox kereszténység ekkleziológiájáról, in Puskás Attila (szerk.): *Élő kövekből épülő egyház. Az Egyház természete és küldetése – ekkleziológiai reflexiók*, Szent István Társulat, Budapest, 2011, 267 (265–287).

8 McPartlan: *Ressourcement*, i. m. 400.

9 Lafont, Ghislain: *Hogyan képzeljük el a katolikus egyházat?*, Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2007, 117–119.

10 McPartlan: *Ressourcement*, i. m. 399–402; Szabó Ferenc SJ: *Lumen gentium. Dogmatikai konstitúció az egyházzal* (1964), in Kránitz Mihály (szerk.): *A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai negyven év távlatából 1962–2002. A zsinati dokumentumok áttekintése és megvalósulása*, Szent István Társulat, Budapest, 2002, 91–94 (91–115).

tehát az egyháznak mint Krisztus testének a gondolata érthetően az eucharisztiaira való hivatkozás nélkül.¹¹

A II. Vatikáni Zsinat előtti évszázadban tehát jelentős hatások érték az egyházi önértelmezést, amelyek már a 19. században kezdetüket vették Johann Adam Möhler és Matthias Joseph Scheeben munkásságával, lendületet azonban a különböző megújulási mozgalmak (biblikus, liturgikus és patrisztikus) térhódításával kaptak, amelyek teológiai hátszelét a *nouvelle théologie* képviselőinek mélyreható elemzései erősítették.¹² Az „új teológia” képviselői Congarral kezdve a *ressourcement* „módszerét” tették magukévá, vagyis, hogy a szentírási és patrisztikus források felkutatása révén a jelen állapotát a múltnak mint követendő normának a fényében ítélik, s adott esetben változtassák meg. Fontos azonban leszögezni, hogy a források felkutatásának programja nem volt újkeletű jelenség a nyugati egyházban, hanem annak jelei legkorábban már a 11. századi gregorián reform idején megmutatkoztak.¹³

Eucharisztikus egyháztan Keleten

A keleti teológiában az eucharisztikus egyháztan gondolata a 20. század elején kezdett kibontakozni annak a megújulási folyamatnak köszönhetően, amely arra a 19. század vége óta erősödő igényre akart választ adni, miszerint egy sajátos keleti egyházant kell felmutatni. A törekvés lényege az volt, hogy az ortodox egyháztan megkülönböztesse magát a két évszázad óta saját teológiájára hatást gyakorló nyugati, főleg protestáns teológiai gondolkodástól – felszabadítva az egyházat a jogi kategóriák általi meghatározottság alól.¹⁴ Így az 1900-as évek elejétől az egyháztani aspektus átértékelődött, és befolyással lett minden más teológiai reflexióra. Ennek a megújulásnak voltak előfutárai Afanaszjevet megelőzően: Alekszej Homjakov, Szergej Bulgakov, Georgij Florovszkij és Pavel Evdokimov. Előbbi kettő az egyházat mint a kölcsönös szeretet közösségét szemlélte, amely a Szentlélek által valósul meg. Számukra az egyház Krisztus életének és missziójának elszakíthatatlan valóságából fakad. Látható, hogy ebben az egyháztanban a krisztológiai és pneumatológiai dimenzió felértékelődött, és megalapozta a *szobornosztj* teológi-

11 McPartlan Henri de Lubac teológiájára vonatkozó megállapításai magyar nyelven is olvashatók: McPartlan, Paul: *Az üdvösség szentsége. Bevezetés az eucharisztikus egyháztanba*, L'Harmattan Kiadó – Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola, Budapest, 2015, 81–103.

12 Lukács László: *Az Egyház: eucharisztikus testvérközösség*, Joseph Ratzinger ekklesiológiája, in Puskás: *Élő kövekből*, i. m. 183–185 (180–215); Szabó, i. m. 93–94.

13 O'Malley, John W. SJ: *Mi történt a II. Vatikáni Zsinaton?*, Jezsuita Kiadó, Budapest, 2015, 63–67.

14 Nacsinák, i. m. 277; Orosz Atanáz: *Eucharisztikus ekklesiológia a keleti egyházban*, in *Athanasiana* 11 (2005/2) 111–112 (109–145).

áját – amely szerint az egyház az a hely, ahova a hívek összehívatnak, összegyűjtetnek. Florovszkij, aki a keleti neopatrisztikus megújulás vezető alakja volt, már egy ökumenikus szemléletű egyháztani dialógust képviselt, és a helyi egyházakban megünnepelt liturgiának az egész egyházzal megvalósuló egységét emelte ki. Számára emiatt az egyházi valóság igazán csak a liturgia ünneplése során lehet megtapasztalt valósággá. A 20. századi ortodox teológiában tehát az eucharisztia felfedezése egyháztani szempontból ment végbe, és az eucharisztia mint az egyház valóságának lényegi elemére kezdtek tekinteni.¹⁵

Afanaszjev számára az *egybegyűlés misztériuma* révén nyilvánul meg az egyház, és „az Eucharisztia az a középpont, amelyre minden irányul és amelyben minden összetalálkozik”.¹⁶ Az eucharisztia tehát nemcsak Krisztus valóságos jelenlétére, hanem a Lélek által egyesített gyülekezet szentségére vonatkozik, amely az eucharisztia által épül fel Krisztus testévé.¹⁷ A Lélek szerepe teológiájában kiemelt figyelmet kap, hiszen az egyház mint élő test „(...) a Lélekben és a Lélek által cselekszik. A Lélek lehívása, az epiklézis teszi egyáltalán lehetővé a Jézusról való megemlékezést, így válhat a kenyér és a bor az Ő testévé és vérévé, és akik ebben részesülnek, maguk is átalakulnak általa.”¹⁸ Afanaszjev eucharisztikus egyháztanának bibliai alapjait az Apostolok Cselekedeteiben (2,42–47) és Szent Pálnak a korintusiakhoz írt első levelében kell keresnünk (10,16–17 és 12,27).¹⁹

Daniele Cogoni²⁰ mindezek alapján az afanaszjevi teológia három csomópontjáról beszél. Az egyházatyákhoz való visszatérés révén először is az egyházat Krisztussal azonosítja, hiszen az Ő teste elválaszthatatlan Tőle. Egy másik szempont az egyetemes egyház és a helyi egyházak viszonya: Afanaszjev szerint minden helyi eucharisztikus gyülekezet a teljes egyházat teszi valósággá, amelynek „(...) teljessége és egysége nem mennyiségi karakter, hiszen mindig megmarad egynek és egységesnek a maga teljességében, ezáltal Krisztus tegnapi, ma és mindörökké

15 Cogoni, Daniele: *Eucaristia totale. Ecclesiologia eucaristica e prospettive ecumeniche nella teologia ortodossa*, Centro Studi Cammarata – Edizione Lussografica, San Cataldo – Caltanissetta, 2005, 155–161.

16 Afanaszjev, Nyikolaj Nyikolajevics: *Az Úr lakomája*, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza, 2017, 12–13. Afanaszjev 1952-es művének fordítása a szerző első magyar nyelven megjelent írása.

17 Johannisz Ziziúlasz neves ortodox teológus szerint a keleti hagyományban a pneumatológia első két aspektusa az eszkatológia és a közösség, amelyek az ortodoxia eucharisztia értelmezésének alapvető elemei, így az ortodox egyháztan konstitutív összetevői. Lásd: John Zizioulas: *Christologie, Pneumatologie und kirchliche Institutionen aus orthodoxer Sicht*, in Alberigo, Giuseppe – Congar, Yves – Pottmeyer, Hermann J. (szerk.): *Kirche im Wandel. Eine kritische Zwischenbilanz nach dem Zweiten Vatikanum*, Patmos Verlag, Düsseldorf, 1982, 130–131 (124–140).

18 Idézi McPartlan: *The Body of Christ*, i. m. 163.

19 Lásd a biblikus alapokról bővebben: uo. 149–158.

20 Cogoni, i. m. 163–170.

ugyanaz az egy Egyházban, vagyis minden helyi egyházban.”²¹ Végül az eucharishtiában az egyház misztériumának teljes kifejeződése történik az afanaszjevi teológia szerint: „(...) ahol az eucharisztia, ott van Isten egyháza, és ahol Isten egyháza, ott van az eucharisztia.”²² Fontos aspektus még Afanaszjevnél a hivatkozás Antióchiai Szent Ignác egy test, egy kehely, egy oltár és egy püspök képe: a kenyér és a bor által az eucharishtián keresztül válunk Krisztus testévé, amely liturgikus összejevetelt az egyház tagjainak jelenlétében a püspök végzi, aki „(...) csak a néppel együtt létezhet, a nép pedig csak a püspökkel együtt, közösségük pedig a katolikus Egyház”.²³

Afanaszjev nézeteit ortodox kollégái lelkesen fogadták, de igazságtörő és továbbfejlesztő javaslatokat is megfogalmaztak azzal kapcsolatban. A legkritikusabb reflexió Johannisz Ziziúlasztól érkezett, aki egyben Afanaszjev nézeteinek legismertebb népszerűsítője volt ökumenikus szempontból az ortodox-római katolikus teológiai vegyes bizottság tagjaként.²⁴ Ziziúlasz bírálata szerint a helyi egyházak elsőbbsége Afanaszjevnél elsősorban a krisztológiai alapok félreértése miatt történt, hiszen az egyetemes egyházi szervezet nem pusztán szükségszerű, hanem lényegi adottság, amellyel egyidejűségben vannak a helyi eucharisztikus gyülekezetek.²⁵ Ennek a kritikai nézetnek a jelentőségét még látni fogjuk Afanaszjev katolikus recepcióját vizsgálva.

Az eucharisztikus egyháztan a zsinati egyháztan önfelfogásának tengelyében és annak teológiai reflexiója

(*Néhány szempont a zsinati egyháztan alakulásához*) Ahogyan azt korábban láthattuk, a 20. század elejétől kezdve egyre erősebb igényné vált egy új egyházszemlélet kidolgozása, amelynek megvitatására a II. Vatikáni Zsinaton nyílt lehetőség. Már az első ülészakon – 1962 novemberében – bemutatásra került az egyházzól szóló tervezet, amelynek legfőbb célja John O'Malley értékelése szerint „az egyházi, főképpen a pápa iránti engedelmesség hangsúlyozása” volt.²⁶ Az első tervezetről szóló viták során világossá vált a zsinati atyák számára az átdolgozás kívánalma. A kritikák

21 Idézi Cogoni, i. m. 167.

22 Uo. 225.

23 Afanaszjev, i. m. 32.

24 Syty, Janusz: N. Afanaszjev ekkleziológiájának nyugati fogadtatása, in Seszták István (szerk.): *„Keleti teológusok és nyugati interpretációjuk a XX. századból” c. konferencia anyaga. Szisztematikus Teológiai Munkák III.*, Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Alapvető Hittani Tanszéke, Nyíregyháza, 2011, 23–25 (19–46).

25 Orosz, i. m. 138–140; Orosz Atanáz: Az egyház mint közösség Joánisz Ziziúlasz teológiájában, in Seszták István (szerk.): *„Keleti teológusok és nyugati interpretációjuk a XX. századból” c. konferencia anyaga. Szisztematikus Teológiai Munkák II.*, Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Alapvető Hittani Tanszéke, Nyíregyháza, 2007, 41–42 (41–56).

26 O'Malley, i. m. 214.

a túlzottan piramisszerű egyházfelfogást, a nyugati és keleti hagyományok gazdagságának figyelembe nem vételét érintették, és szorgalmazták, hogy csökkenjen a 16. században kialakult polemikus egyháztan befolyása a készülő dokumentumra. Émile de Smedt bruges-i érsek a tervezet megtisztítását szorgalmazta, és élesen bírálta a szövegben megjelenő triumfalizmust, klerikalizmust és juridizmust.²⁷ Szükségessé vált tehát a tervezet újrafírása, amelyet Gérard Philips belga teológus készített el a második ülésszak előtt, aki a közkezen forgó számos tervezet között próbált középutat keresni. A második tervezet négy fejezete az egyház misztériumáról, a hierarchiáról, az Isten népe szentirási képének kibontásáról és az életszentségre való egyetemes meghívásról szólt. A szöveget a második ülésszakon többségében kedvezően fogadták, de számos ponton javítást szorgalmaztak a zsinati atyák, mint például az üdvtörténeti és eszkatologikus dimenziót, vagy a bibliai tanítás kibontásának hiányosságait illetően. A *Lumen gentium* kezdetű konstitúciót végül a harmadik ülésszakon fogadták el 1964. november 16-án, amelynek szerkezete jelentősen kibővült, és a Szűz Máriaéről szóló tanítás is ebben a dokumentumban kapott helyet.

A zsinati egyháztan fontos eleme a helyi egyházak irányában megmutatkozó figyelem, különösen is annak liturgikus kontextusát tekintve.²⁸ Egy másik hangsúlyos szempont a közös felelősség, amely révén az egész hívő közösség cselekvő alany az egyházban, és így a liturgiában, amely részvétel rámutat a krisztushívők jogaira, kötelességeire és apostoli munkájára. Továbbá fontos szempont volt a pápai primátus és a püspöki kollegialitás értelmezésének pontosítása, amely a zsinati vita során súlyos kérdéseket vetett fel, és amelyhez előzetes megjegyzéseket fűztek a konstitúció mellékleteként.²⁹ Szabó Ferenc szerint a *Lumen gentium*ban „a nyugati, jogi és hierarchikus szemléletet ellensúlyozták a keletivel, amely a misztériumot és a közösséget emeli előtérbe”.³⁰ Puskás Attila a zsinati egyháztan gazdagságát az eucharisztikus, szakramentális, pneumatologikus, trinitárius és hierarchikus dimenziók együttes megjelenésében látja, továbbá abban, hogy a felhasznált bibliai fogalmak – mint Krisztus teste, Isten népe – ezen dimenziók mentén a közösség eszméjében találkoznak.³¹ Joseph Ratzinger bíboros átfogó igénnyel megfo-

27 A beszéd fordítását lásd: Várnai Jakab: *Egyháztan – Fundamentális teológiai jegyzet*, Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola, Budapest, 2020, 37–38.

28 Az idézett szempontok kifejtését lásd: Természetesen az egyház és a modern világ kapcsolata is lényeges szempont a zsinati egyháztan szempontjából, ám erre jelen munka során nem térünk ki.

29 Komonchak, Joseph A.: The Significance of Vatican Council II for Ecclesiology, in Phan, Peter C.: *The Gift of the Church. A Textbook on Ecclesiology in Honor of Patrick Granfield, O.S.B.*, The Liturgical Press, Collegeville, 2000, 70–92.

30 Szabó, i. m. 102.

31 Puskás Attila: A II. Vatikáni Zsinat Egyházról szóló tanításának értelmezése a Tanítóhivatal posztkonciliárius dokumentumaiban, in Puskás: *Élő kövekből*, i. m. 5 (3–83).

galmazott zsinati értékelésének három szempontja: az egyházfogalom krisztológiai meghatározottsága, a bensőségesség és a közösségiség gondolatának előtérbe kerülése, valamint az egyház fejlődésének és történelmi dinamikájának a zsinaton elsőként kifejezett elképzelése.³²

(Az eucharisztikus egyháztan tendenciái a zsinati dokumentumokban) Puskás Attila már idézett elemzésében az eucharisztikus egyházszemlélet négy elemét hangsúlyozza: lényeges, hogy az egyháztani konstitúció előtt már a *Sacrosanctum concilium* kezdetű liturgikus konstitúció is tartalmazott utalásokat (1) az eucharisztia és az egyház kapcsolatára, továbbá kiemeli (2) az eucharisztia különleges hatékonyságát a Krisztus-test építésében, amely így (3) létrehozza a hívők egységét. Végül hangsúlyozza (4) a helyi egyházak szerepét, amelyek eucharisztikus ünnepléseiben él az egyház.³³ Egy másik elemzés tanúsága szerint az eucharisztia egyháztani vonatkozásai különleges helyet foglalnak el a zsinati tanításban, amelyben a figyelem az eucharisztikus ünneplésre, a cselekményre irányul.³⁴ A továbbiakban a zsinati szöveghelyek alapján próbáljuk tetten érni az eucharisztikus ekkleziológia hatását a zsinati egyházértelmezésre.

Elsőként fontos említenünk az eucharisztia és az egyház kapcsolatának hangsúlyozását, miszerint a liturgia és kiváltképp az eucharisztia „legnagyobb mértékben hozzásegít ahhoz, hogy a hívek életükkel kifejezzék és másoknak megmutassák Krisztus misztériumát és az igaz Egyház saját természetét” (SC 2).³⁵ A liturgia – és az eucharisztikus áldozat – tehát „csúcspont, amely felé az Egyház tevékenysége irányul; ugyanakkor forrás is, amelyből fakad minden ereje” (SC 10, LG 11,³⁶ PO 5³⁷). Az egyház tehát épül és növekszik az eucharisztia ünneplése által (vö. UR 15),³⁸ és önrételmezése lényegét az eucharishtiában való részeseadás adja. Az eucharisztikus kenyérből való részeseadás megnyitja a hívőt a testvéreivel való közösségre, amely által így Krisztus teste, az egyház épül (vö. LG 3), de ez a közösség csak a feltámasztott Úrral való kommunió megvalósulása következtében történ-

32 Ratzinger: *Isten projektje*, i. m. 131–138.

33 Puskás: A II. Vatikáni Zsinat, i. m. 9–10.

34 Dolhai Lajos: *Az Eucharisztia teológiája*, Szent István Társulat, Budapest, 2018, 67–70.

35 A II. Vatikáni Zsinat *Sacrosanctum concilium* kezdetű konstitúciója a szent liturgiáról (szövegközi hivatkozással: SC). Forrás: <https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=1> (Utolsó megtekintés: 2020. 05. 10.).

36 A II. Vatikáni Zsinat *Lumen gentium* kezdetű dogmatikus konstitúciója az Egyházzól (szövegközi hivatkozással: LG). Forrás: <https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=3> (Utolsó megtekintés: 2020. 05. 10.).

37 A II. Vatikáni Zsinat *Presbyterorum ordinis* kezdetű dekrétuma a papi szolgálatról és életről (szövegközi hivatkozással: PO). Forrás: <https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=15> (Utolsó megtekintés: 2020. 05. 10.).

38 A II. Vatikáni Zsinat *Unitatis redintegratio* kezdetű dekrétuma az ökumenizmusról. Forrás: <https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=5> (Utolsó megtekintés: 2020. 05. 10.).

het meg (vö. LG 7).³⁹ Az eucharisztia fölajánlása révén tehát „az Egyház folyamatosan él és növekszik” (LG 26), és amelynek mint Isten népe közösségének az egységét az eucharisztia jelzi és meg is valósítja (vö. LG 11).

Az eucharisztikus ünneplés konkrét helyi közösségekben történik, amely a második hangsúlyos zsinati tanítás az eucharisztikus egyháztan felől nézve. Hiszen „Krisztus evangéliumának hirdetése e helyi egyházakba gyűjti össze a hívőket, és itt ünneplik az Úr vacsorájának misztériumát” (LG 26). Egyetlen keresztény közösség sem épülhet fel az eucharisztia ünneplése nélkül, amely annak „alapja és szegletköve”, és amelyből ki kell indulnia a közösségi szellemre való nevelésnek (vö. PO 6). A részegyházak az egyetemes egyház képmásai, „bennük és belőlük áll az egy és egyetlen katolikus Egyház” (LG 23), így a plébániák „az egész földkerekségre kiterjedő, látható Egyházat teszik jelenvalóvá” (SC 42).

A helyi egyházak szerepének tárgyalásakor a zsinat hangsúlyozza a püspökök szerepét, akik „az egység látható princípiumai és alapjai a részegyházakban” (LG 23), és akik az eucharisztia törvényes ünneplését irányítják (vö. LG 26, SC 26). Természetesen a püspök fizikailag nem lehet ott a hívők minden egyes közösségében, ezért az áldozópapok „valamiképpen jelenvalóvá teszik a püspököt” (LG 28, továbbá vö. SC 42). A zsinati tanítás hangsúlyozza, „hogy az Egyház a legkiválóbb módon akkor lesz láthatóvá, amikor Isten szent népe teljesen és tevékenyen részt vesz a közös liturgiában, mindenekelőtt az Eucharisztia ünneplésében, az egységes imádságban az egyetlen oltár körül, melynél a közösség élén ott áll a papságtól és segédkezőitől körülvevett püspök” (SC 41).

Mind ez ideig a zsinati dokumentumok azon legfontosabb hivatkozásait gyűjtöttük össze, amelyek kapcsolatot teremtenek a keleti egyházak eucharisztiai alapuló önértelmezésével. A továbbiakban a katolikus teológia reflexióját tekintjük át a zsinati tanítás és az eucharisztikus egyháztan kapcsolódása szempontjából.

(*Katolikus reflexió az eucharisztikus egyháztanra a II. Vatikáni Zsinat után*) Elsőként érdemes megvizsgálnunk Afanaszjev teológiájának és a zsinati egyháztannak a kapcsolódásait. Itt szükséges kiemelni, hogy a *Lumen gentium* 26. pontjában lett kiterjesztve az a gondolat, amely a második zsinati szövegtervezetben közvetlenül is hivatkozott Afanaszjev egy művére⁴⁰ – ugyanakkor

39 „Az LG hangsúlyozza, hogy a Szentlélek egyszerre az egységnek és a különbözőségnek az alapelve és munkálója. A Szentlélek egyesíti a test tagjait, létrehozza és sürgeti a szeretetet a hívek között.” (Puskás Attila: *A Lumen gentium egyháztanának recepciója*, in *Vigilia* 77 [2012/9] 654 [650–659].)

40 Megállapítja ezt: Cogoni, i. m. 217; McPartlan: *Ressourcement*, i. m. 403; Syty: N. Afanaszjev, i. m. 20; Syty, Janusz: *Lo sviluppo dell'ecclesiologia eucaristica nella chiesa cattolica*, in *Studi Ecumenici* 28 (2010/1) 61 (59–81).

mások véleménye szerint a 22–26. pontok kidolgozásában Karl Rahner és Joseph Ratzinger hozzájárulását is fontos kiemelni.⁴¹ A fentebb bemutatott eucharisziára épülő ekkleziológia természetesen a keleti hagyomány számára evidens volt, a helyi egyházak szerepét ugyanakkor Afanaszjev sokkal inkább felértékelte a zsinati dokumentumokhoz képest. Janusz Syty szerint Afanaszjev olyan metodologikus ellentétekre is támaszkodott, amelyek a katolikus teológiával szemben fogalmazódtak meg: ilyen az eucharisztikus és az univerzalista egyháztan, valamint a pápa személyes primátusának és a római egyház primátusának a szembeállítás.⁴² Egy másik tanulmányában további elemeket sorol fel, amelyek különbségek forrásai Afanaszjev és a katolikus teológia között: ilyenek az eucharisztikus elv kerymatikus dimenzióval való kiegészítésének, valamint az eucharisztikus egyháztan keresztségi ekkleziológiával való összeegyeztetésének hiánya Afanaszjevnél, továbbá a jog nélküli egyháztan lehetetlensége a katolikus teológiában.⁴³ Paul McPartlan hangsúlyozza, hogy Afanaszjev eucharisztikus egyházana nem képzelhető el a Lélek munkája nélkül; de Lubachoz hasonlóan úgy gondolta, hogy az eucharisztia és az egyház kapcsolatának megújítását követnie kell az eucharisztia és a Szentlélek közötti kötelék újragondolásának.⁴⁴ Az ellentétek ellenére azonban a szakértők egyöntetűen hangsúlyozzák Afanaszjev hatását a zsinati egyháztanra, amelynek éppen egyik megvalósulása Afanaszjev gondolatainak kreatív és kritikus recepciója a katolikus teológiában.

Külön megjegyzést érdemel a helyi egyházak afanaszjevi felértékelése, amelyet az ortodox befogadók részéről is kritikák értek. Itt érdemes megemlítenünk Joseph Ratzinger vonatkozó teológiai munkásságát, aki 1960-ban *A keresztény testvériség* című művében a görög *ekklészia* szót elemezve arra a megállapításra jutott, hogy ez egyszerre jelent egyházat, helyi közösséget és kultusközösséget. Ezek viszonya fokozati, azonban szoros kapcsolatban is vannak egymással olyannyira, „(...) hogy elmondható: az egyház mindig a konkrét helyi közösségben jelenik meg. A helyi közösség pedig a kultusközösségben, vagyis mindenekelőtt az Eukarisztia ünnepében válik igazán egyházzá.”⁴⁵ Később, a zsinati egyháztan értékelése során Ratzinger hangsúlyozta, hogy az egyház ott él minden jogszerűen megszervezett eucharisztikus közösségben,⁴⁶ amely jogszerűség a püspököknek a pástorokkal lévő egységében is meg kell hogy mutatkozzon. Az egyház azonban nem olyan valóság, amelyet „valaki megcsi-

41 Lukács, i. m. 195.

42 Syty: N. Afanaszjev, i. m. 26.

43 Syty: Lo sviluppo, i. m. 65–69.

44 McPartlan: *The Body of Christ*, i. m. 163.

45 Ratzinger, Joseph: *A testvériség*, in Guardini, Romano et al.: *A szeretetről*, Vigilia Kiadó, Budapest, 1987, 246 (207–272).

46 „Az Egyház az eucharisztikus közösségben él.” Ratzinger: *Isten projektje*, i. m. 141.

nál”, hanem olyan, amit „fogadni tud” onnan, ahol már létezik: Krisztus testének századokon átívelő szentségi közösségéből. Ez a befogadás struktúrája és szentsége, amely Ratzinger későbbi teológiájában az egyház egy esszenciális eleme.⁴⁷

Ratzinger a Hittani Kongregáció vezetőjeként hozzájárult az 1992-ben kiadott *Communio notitia* kezdetű levél előkészítéséhez, amely különösen is a helyi és egyetemes egyházak viszonyát vizsgálta, utóbbi ontológiai és időbeli elsőbbségét hangsúlyozva.⁴⁸ Az ezredfordulón azonban kibontakozott egy nyilvános vita Ratzinger és Walter Kasper bíboros között a kérdésről, ugyanis utóbbi véleménye szerint a kongregáció állásfoglalása veszélybe sodorta a *Lumen gentium* kiegyensúlyozott megfogalmazását a helyi és az egyetemes egyház kapcsolatát illetően.⁴⁹ A későbbi pápa szerint azonban az eucharisziából fölépülő egyház gondolata olyan alapvető elv, amely döntő jelentőségű a zsinati egyháztanban. Az eucharisztikus kapcsolat által az Úr maga adja testét és egyben Ő maga változtat át testévé, amely révén az egyház létrejön – így ez az eucharisztikus egyháztan ott van a II. Vatikáni Zsinat egyházról szóló tanításának a szívében, amely így a zsinat ajándéka számunkra.⁵⁰

Az említett szerzőkön túl az eucharisztikus egyháztan hatása megfigyelhető még Bruno Forte és Jean-Marie Tillard munkáságában is,⁵¹ de az eucharisztia és az egyház kapcsolatának hangsúlyozása megmutatkozott Szent VI. Pál, Szent II. János Pál és XVI. Benedek pápai megnyilatkozásaiban is. A lengyel egyházfő *Ecclesia de Eucharistia* kezdetű enciklikájában az eucharisziát az egyház születésének okaként definiálta (EE 21),⁵² illetve hangsúlyozta, hogy az eucharisztikus egyesülés révén Krisztus testének egységében erősödik meg az egyház (EE 23). Az eucharisztia tehát építi az egyházat, és közösséget teremt az emberek között: az így megtapasztalt testvériség az eucharisztikus asztalról való közös táplálkozásból fakad (EE 24). Az enciklika röviden reflektál az univerzális egyház és a helyi egyházak viszonyára, amikor kijelenti, hogy az eucharisztikus közösségek nem zárkozhatnak önmagukba, szükséges kapcsolatban maradniuk az összes katolikus közösséggel, saját püspökükkel és a római pápával is (EE

47 Uo. 139–148. Ratzinger gondolatainak értelmezéséhez jelentős segítséget nyújtott: Heim, Maximilian Heinrich: *Joseph Ratzinger – Life in the Church and Living Theology. Fundamentals of Ecclesiology with Reference to Lumen Gentium*, Ignatius Press, San Francisco, 2007, 271–286. A mű vonatkozó fejezetének gondolatmenete jelentős mértékben a későbbi pápa nemrég magyarra fordított előadásaira épít.

48 Puskás: A II. Vatikáni Zsinat, i. m. 45–57.

49 A vita részletes bemutatása és értékelése: Kehl, Medard SJ: Bíborosok vitája az egyetemes egyház és a helyi egyházak vitájáról, in *Méreg* 39 (2003/2), 169–186.

50 Ratzinger: *Isten projektje*, i. m. 139–140.

51 Syty: *Lo sviluppo*, i. m. 61–62.

52 II. János Pál *Ecclesia de Eucharistia* kezdetű enciklikája az Eucharisztia és az Egyház kapcsolatáról (szövegközi hivatkozással: EE). Forrás: <https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=36> (Utolsó meglátogatás: 2020. 05. 10).

39).⁵³ A szent pápa körlevele mint egyházi tekintéllyel kimondott tanítás⁵⁴ mind a mai napig az eucharisztikus egyháztan római katolikus recepciójának legmagasabb szintű kifejeződéseként értelmezhető.

Ha az eddig felvetett szempontokat szeretnénk összegezni, akkor láthatjuk, hogy a nyugati és a keleti egyháztan fejleményei lényegében egy irányba mutatnak, amelyek mintha az eucharisztikus egyháztan fogalmában rezonálnának egymásra. Úgy tűnik, mintha a biblikus és a patrisztikus megújulásból fakadó szemléletváltás által az eucharisztia közösséget teremtő dimenziójának hangsúlya közös cél felé vezetné a katolikus és az ortodox közösséget. Itt érdemes megjegyeznünk, hogy Ratzinger bíboros a katolikus kommunió-egyháztant alapvetően eucharisztikus egyháztannak tekintette,⁵⁵ amely szerinte mintegy a zsinati egyháztan „asztaldíszének”⁵⁶ képében foglalható össze.

(*Ortodox reakció és ökumenikus szempontok*) Négy évtizeddel a zsinat után Grigoriosz Larentzakisz értelmezésében kiemeli, hogy az exkluzív egyháztani és üdvtörténeti önértelmezés mellett olyan reményteli perspektívák is felsejlettek a zsinati ekkleziológiában, amelyek egyértelműen egy új látásmód jeleiként definiálhatók. Fontos változásnak tartja, hogy a zsinati dokumentumokban a küzdő egyház képe helyett az egyház misztériumjellege került előtérbe, amely teológiához az ősegyházi, patrisztikus és keleti aspektusok felhasználása társult, továbbá felerősödött az egyháztanban a dinamikus, pneumatologikus és karizmatikus dimenzió.⁵⁷ A kollegialitás mint az egyházi öntudat egy mércéjeként felfogott kifejezés zsinati felértékelődése is jelzi az ortodox hagyomány hatását a zsinati egyháztan alakulásában.⁵⁸ Ziziúlasz egyháztana legalább négy pontban kapcsolódik a zsinati ekkleziológiához: az egyház misztériumjellege, az eucharisztia központi szerepe az egyházban, továbbá a helyi egyház és a püspöki hivatal nyomatékosítása.⁵⁹

Ökumenikus szempontból különösen is hangsúlyosak azok a két- és többoldalú dokumentumok, amelyekben az eucharisztia teológiájának egymáshoz konvergáló vonalait emelték ki a felek. Egyes értelmezések szerint ez épp a zsinati teológiának köszön-

53 Az enciklika értelmezéséhez lásd: Puskás: A II. Vatikáni Zsinat, i. m. 77–81.

54 Gaillardetz, Richard R.: *A katolikus teológia megalapozása. Bevezetés a teológiai ismeretelméletbe*, L'Harmattan Kiadó – Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola, Budapest, 2011, 144–145.

55 Idézi Syty: N. Afanaszjev, i. m. 25.

56 Heim, i. m. 271.

57 Larentzakis, Grigorios: Die Bedeutung des Zweiten Vatikanums – Die Position der Orthodoxen Kirche, in Peter Hünermann (Hg.): *Des Zweite Vatikanische Konzil und die Zeichen der Zeite heute*, Verlag Herder, Freiburg im Breisgau, 2006, 397–398 (391–405).

58 Pattaro, Germano: Die ökumenishcen Entwicklung und ihr Einfluß auf Probleme der kirchlichen Institutionen, in Alberigo – Congar – Pottmeyer, i. m. 79 (73–88).

59 Orosz: Eucharisztikus ekkleziológia, i. m. 141.

hető, amelynek révén az eucharisztia *krisztomonizmusának* katolikus felfogása kibővült egyéb dimenziókkal, amelyek kapcsolódási pontokká váltak az ökumenikus párbeszédben.⁶⁰ Eppen ezért beszélhetünk az eucharisztia számos – fentebb már jelzett – dimenziójának újrafelfedezéséről,⁶¹ amelyek utat nyitottak számos dokumentum létrejöttéhez: gondolhatunk itt az ortodox-katolikus teológiai bizottság 1980-as években közzétett müncheni, bari és valamói dokumentumára,⁶² továbbá az 1982-es limai dokumentum⁶³ egyháztani vonatkozásaira, de a katolikus egyház anglikánokkal és metodistákkal folytatott dialógusára is.⁶⁴

*

„Az egyház az eucharisztia által él” – Henri de Lubac megfogalmazásában ez a kijelentés alapvető fontossággal bír az egyház léte szempontjából. A fentiekben azt próbáltuk meg körüljárni, hogy ezen keleti hagyományból fakadó tétel hogyan jutott szóhoz a II. Vatikáni Zsinaton, és milyen párbeszédre talált a katolikus egyházi önértelmezéssel. Az idézett gondolkodókkal együtt úgy véljük, hogy a zsinaton egyértelműen megjelentek az eucharisztikus egyháztan legfontosabb aspektusai, amelyek leginkább a zsinaton közreműködő teológusok párbeszéde, kölcsönös egymásra hatása révén jutottak érvényre. Találkoztunk azonban olyan nem egyedi véleménnyel is, hogy a keleti tradíció hatása a zsinati egyháztanra nem mellékes fejlemény, hanem a megújult egyházi önértelmezés tengelyében lelhető fel. Ami egészen bizonyos, az a keletiek és nyugatiak termékeny dialógusának jelentősége, amelynek lényegi eredménye az egyház eucharisztia-ira épülő életének magyarázata. Ez olyan valóság és cél, amelyet élni és amely felé közeledni mindannyiunk közös ügyévé kell válnia, hogy valóban az eucharisztia által éljen és növekedjen Krisztus egyháza.

60 Békés, Gerardo J.: *Eucaristia e chiesa. Ricerca dell'unità nel dialogo ecumenico*, Edizione Piemme di Pietro Marietti, Casale Monferrato, 1985, 81–84.

61 Lásd erről: Bianchi, Luca: *Eucaristia ed ecumenismo. Pasqua di tutti i cristiani*, Edizioni Dehoniane Bologna, Bologna, 2007.

62 Részletes bemutatása a dokumentumoknak: Seszták István: Egyháztani kérdések a katolikus-ortodox párbeszédben, in Puskás: *Élő kövekből*, i. m. 250–263.

63 Zámfir Korinna: Az eukarisztia értelmzése a limai dokumentumban, in *Studia Universita Babeş-Bolyai, Theologia Catholica Latina* 1 (2002) 109–134.

64 McPartlan: *The Body of Christ*, i. m. 165.